

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 15 (2022)

Η φιλοσοφία της περιπλάνησης στον Νίτσε και η
ερμηνεία της ως νομαδική δύναμη από τον Ντελέζ

Χρήστος Καραγιαννάκης

doi: [10.12681/ethiki.30737](https://doi.org/10.12681/ethiki.30737)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραγιαννάκης Χ. (2022). Η φιλοσοφία της περιπλάνησης στον Νίτσε και η ερμηνεία της ως νομαδική δύναμη από τον Ντελέζ. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (15), 78–93. <https://doi.org/10.12681/ethiki.30737>

Η φιλοσοφία της περιπλάνησης στον Νίτσε και η ερμηνεία της ως νομαδική δύναμη από τον Ντελέζ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

Περίληψη: Στο παρόν άρθρο διερευνάται η φιλοσοφία της περιπλάνησης και του φιλοσοφούντος υποκειμένου στον Φρίντριχ Βίλχελμ Νίτσε, όπως αυτή παρουσιάζεται κυρίως στα έργα του *Η χαρούμενη επιστήμη*, *Γενεαλογία της ηθικής* και *Πέρα από το καλό και το κακό*. Οι δύο πρώτες ενότητες του άρθρου επικεντρώνονται στη διερεύνηση της φιλοσοφίας της νιτσεϊκής περιπλάνησης, καθώς και στην ανάδειξη του υποκειμένου της περιπλάνησης, ως συνέπεια των αντίρροπων δυνάμεων που ασκούνται σ' αυτό. Η τρίτη και τελευταία ενότητα ασχολείται με την ερμηνεία του Ζιλ Ντελέζ και τον τρόπο με τον οποίο ανέδειξε τη νιτσεϊκή σκέψη ως νομαδική δύναμη.

Λέξεις-κλειδιά: Ντελέζ; Νίτσε; Περιπλάνηση; Νομαδική σκέψη; Απο-θεμελίωση

Εισαγωγή

Το ζητούμενο της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση της φιλοσοφίας της περιπλάνησης και του φιλοσοφούντος υποκειμένου στον Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900). Ως υπόθεση εργασίας τίθεται η ανάδειξη της σημασίας της περιπλάνησης και της επίδρασης που έχει στη συγκρότηση του ίδιου του υποκειμένου. Αφορμώμενοι απ' την κίνηση του στοχασμού στο νιτσεϊκό έργο και τη μετακίνησή του σε νέους φιλοσοφικούς τύπους, θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο της παρα-

δοσιακής μεταφυσικής (το καρτεσιανό *Ego cogito*) μεταβάλλεται σ' ένα υποκειμένο εν τω γίνεσθαι.

Μεθοδολογικά η μελέτη διαρθρώνεται επί τη βάση της ανάλυσης των θέσεων του Νίτσε στα έργα όπου θεμελιώνει τη φιλοσοφία της περιπλάνησης, όπως *Η χαρούμενη επιστήμη* (1882), *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα* (1883) και *Πέρα από το καλό και το κακό* (1886). Όπως είναι ήδη γνωστό, ο χαρακτηριστικός λόγος του Νίτσε και η χρήση αφορισμών οδηγούν σε μια πολλαπλότητα ερμηνειών απ' τους μετέπειτα μελετητές του. Στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης θα αξιοποιήσουμε την ερμηνεία του Gilles Deleuze (1925-1995), η οποία εμβαθύνει στα κεντρικά στοιχεία της φιλοσοφίας της περιπλάνησης του Νίτσε.

Ως προς τη δομή, η παρούσα μελέτη διαρθρώνεται σε τρεις κύριες ενότητες. Η πρώτη ενότητα αφορά τη φιλοσοφία της νιτσεϊκής περιπλάνησης και διαχωρίζεται σε δύο μέρη, εκ των οποίων το πρώτο επεξηγεί την έννοια της περιπλάνησης, ενώ το δεύτερο ασχολείται με το «μεταξύ» των τόπων. Η δεύτερη ενότητα αναλύει την ιδέα του υποκειμένου της περιπλάνησης και των αντίρροπων δυνάμεων που ασκούνται σ' αυτό. Η τρίτη και τελευταία ενότητα ασχολείται με την ερμηνεία του Ντελέζ και τον τρόπο με τον οποίο ανέδειξε τη νιτσεϊκή σκέψη ως νομαδική, τοποθετώντας την στον αντίποδα της κρατικής σκέψης.

Η φιλοσοφία της περιπλάνησης

Η περιπλάνηση στους φιλοσοφικούς τόπους

Η φιλοσοφία, απ' τον καιρό της αρχαίας Αθήνας, άσκησε κριτική στην πλάνη και τη φαινομενικότητα, με απώτερο σκοπό την ανάδειξη της αλήθειας. Το νιτσεϊκό έργο, εν αντιθέσει, αναδεικνύει την ίδια την αλήθεια ως ένα είδος πλάνης και μας οδηγεί στην κριτική της αξίας της.

Η κριτική της αξίας της αλήθειας και των ποικίλων θεωριών αναζήτησής της εμφανίζεται με τη μορφή της νιτσεϊκής περιπλάνησης. Πρόκειται για την περιπλάνηση σε νοητικό επίπεδο, δηλαδή τη στο-

χαστική κίνηση που διαπερνά την πολλαπλότητα των φιλοσοφικών τόπων.¹ Η αναζήτηση της αλήθειας και εντέλει η κριτική της προϋποθέτει την προσπέλαση των προηγούμενων φιλοσοφικών θεωριών:

[...] ίσως πρέπει να ήταν και ο ίδιος [ο πραγματικός φιλόσοφος] κριτικός και σκεπτικιστής και δογματικός και ιστορικός και, επιπρόσθετα, ποιητής και συλλέκτης και ταξιδιώτης και μάντης αινιγμάτων και μοραλιστής και μάντης και «ελεύθερο πνεύμα» και σχεδόν τα πάντα, έτσι ώστε να διασχίζει όλη την περίμετρο των ανθρώπινων αξιών και αξιακών αισθημάτων και να είναι ικανός να βλέπει, με πολυειδή μάτια και πολυειδή συνείδηση, από ψηλά προς κάθε απόσταση, από τα βάθη προς κάθε ύψος, από κάθε γωνιά προς κάθε ανοιχτωσιά.²

Το έργο του *Νίτσε Πέρα από το καλό και το κακό* αναζητεί τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας του μέλλοντος, αυτής που διαπερνά όλες τις προηγούμενες φιλοσοφίες και αναδεικνύεται πέρα απ' αυτές.

Ο φιλόσοφος της περιπλάνησης, συνεπώς, δεν μπορεί να βρει μια απόλυτη σταθερή αλήθεια, αλλά, συνεχώς, περιπλανιέται σε νέους φιλοσοφικούς τόπους. Η διαδικασία αυτή αναδεικνύει την πολλαπλότητα των νοημάτων αλλά και το γεγονός της μη-ύπαρξης ενός και μόνο νοήματος· το φιλοσοφούν υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπο με την ατοπία του νοήματος.³

Η αλήθεια για τον Νίτσε εδράζεται εντός και πέραν της πολλαπλότητας· δεν αρκεί να υποθέσουμε, απλώς, ότι πρόκειται για μια μηδενιστική φιλοσοφία που απορρίπτει κάθε έννοια αλήθειας. Στο έργο του *Γενεαλογία της ηθικής*, ο Νίτσε μελετάει την καταγωγή της ευσεβούς σκέψης και διατυπώνει την άποψη ότι κάθε πίστη είναι μη αληθοφανής.⁴ Ένα στοιχείο που κρατά τη φιλοσοφική σκέψη προσκολλημένη στο ασκητικό ιδεώδες είναι η μεταφυσική πίστη στην έννοια της αλήθειας και η αναζήτησή της σ' έναν άλλο κόσμο. Αντιθέτως, η μεθοδολογία της πολλαπλότητας οδηγεί το φιλοσοφούν υποκείμενο πέρα απ' τη μεταφυσική πίστη και του δίνει τη δυνατότητα να περιπλανάται στους φιλοσοφικούς τόπους που θεωρούνται ως απόλυτα αληθινοί.⁵

Σ' αυτό το σημείο ερχόμαστε αντιμέτωποι με το πρόβλημα του μηδενισμού. Ο Γερμανός φιλόσοφος, θέλοντας να ξεφύγει απ' την τυπική αμφισβήτηση της αλήθειας και τον μηδενισμό, επιδιώκει να προχωρήσει πέραν της απλής πολλαπλότητας. Το πέρασμα αυτό γίνεται μέσω του αισθητικού φαινομένου, της τέχνης. Η μάσκα, δηλαδή ο τόπος του καλλιτέχνη, είναι το μέσο το οποίο επιτρέπει στον φιλόσοφο να μην προσκολλάται σε έναν φιλοσοφικό τόπο.⁶ Ο κάθε φιλοσοφικός τόπος μετατρέπεται σε προσωπίο, το οποίο μπορεί να αξιοποιήσει ο φιλόσοφος. Πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν το περιεχόμενο αυτού του προσωπίου, αλλά και τη στάση του υποκειμένου απέναντι σ' αυτό και, επομένως, τη μεταβολή της στάσης του μετέπειτα προς ένα άλλο προσωπίο.⁷ Η βαρύτητα εδώ αποδίδεται στην κίνηση, στη μετατόπιση απ' το ένα προσωπίο στο επόμενο και στη στάση απέναντι σ' αυτά:

Κάθε φιλοσοφία κρύβει επίσης μια φιλοσοφία· κάθε γνώμη είναι και κρυφώνα, κάθε λέξη και μάσκα.⁸

Με αυτόν τον τρόπο, η νιτσεική σκέψη νοείται ως το γίνεσθαι της απόκρυψης και της αποκάλυψης των μασκών, το οποίο είναι δυνατό μόνο μέσω του αισθητικού φαινομένου.⁹

Στο έργο του *Η χαρούμενη Επιστήμη*, χρησιμοποιεί το παράδειγμα του θεάτρου ώστε να αναδείξει τη σημασία του κωμικού και του τραγικού:

Για την ώρα, η κωμωδία της ενθαδικής ύπαρξης δεν “απέκτησε ακόμα συνείδηση” του εαυτού της. Για την ώρα συνεχίζουμε να ζούμε στην εποχή της τραγωδίας, στην εποχή των ηθικών και των θρησκευτικών.[...] “Στα μέσα και τις αναγκαιότητες για τη διατήρηση του είδους δεν ανήκουν μόνο το γέλιο και η χαρούμενη σοφία, αλλά και το τραγικό μ' όλο το υπέρτατο ά-λογό του”. Και συνεπώς! Συνεπώς! Συνεπώς! Ω, με καταλαβαίνετε, αδέρφια μου; Καταλαβαίνετε αυτό τον καινούργιο νόμο της άμπωτης και της πλημμυρίδας; Θα έρθει και η δική μας ώρα!¹⁰

Γίνεται φανερή σ' αυτό το σημείο η διάκριση του Νίτσε ανάμεσα στο τραγικό, που είναι ο τόπος της φιλοσοφίας και της ερμηνείας, και το κωμικό, που είναι η ζωή στην απλότητά της, η απώλεια νο-

ήματος και σκοπού. Σύμφωνα με τον Νίτσε, ο δρόμος που οδηγεί πέρα απ' την πολλαπλότητα, αλλά και τη μοναδική ερμηνεία, είναι το άτοπο της κράσης του κωμικού και του τραγικού.¹¹ Αυτός είναι ο δρόμος της αυθεντικής πολλαπλότητας, η οποία λαμβάνει υπ' όψιν της τους φιλοσοφικούς τόπους που έχουν βάθος, τους κατακτά και τους διαπερνά. Είναι λόγω αυτού του ά-τοπου τόπου της περιπλάνησης, που το φιλοσοφούν υποκείμενο μπορεί να έχει και να μην έχει τους φιλοσοφικούς τόπους του.¹²

Ο στόχος του φιλοσόφου είναι η μεγάλη υγεία,¹³ η οποία σημασιολογείται από τα τρία προαναφερθέντα στοιχεία: την περιπλάνηση στους φιλοσοφικούς τόπους της πολλαπλότητας, την κατάκτηση αυτών των τόπων και έπειτα την τήρηση μιας απόστασης επισκόπησης απ' αυτούς.¹⁴

Το «μεταξύ» των φιλοσοφικών τόπων

Η περιπλάνηση, λοιπόν, όπως μόλις περιγράφηκε, βρίσκεται πέρα απ' την απλή άρνηση των φιλοσοφικών τόπων και τοποθετεί το υποκείμενο σε μια απόσταση επισκόπησης αυτών:

Ο “ταξιδιώτης” μιλάει.- Για να εξετάσουμε από απόσταση την ευρωπαϊκή ηθικότητά μας, για να τη μετρήσουμε σε σχέση με άλλες ηθικότητες, παλιότερες και μελλοντικές, πρέπει να κάνουμε ό,τι κάνει ο ταξιδιώτης που θέλει να γνωρίσει το ύψος των πύργων μιας πόλης: εγκαταλείπει την πόλη.¹⁵

Με αυτήν τη σκέψη, που προηγείται του επιλόγου του *Η χαρούμενη επιστήμη*, τίθεται το ερώτημα της ύπαρξης ενός τόπου ο οποίος βρίσκεται σε απόσταση απ' τους υπόλοιπους, ενός τόπου όπου συμβαίνει ο συγκερασμός του κωμικού και του τραγικού. Αυτός ο τόπος νοείται στον Νίτσε ως το «μεταξύ» των φιλοσοφικών τόπων και εκφράζεται, επιπλέον, ως το μεσημέρι, κυρίως στο *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, στη δέκατη ενότητα του τέταρτου μέρους.¹⁶ Αυτή η ενότητα, τοποθετημένη στο μέσο του τελευταίου μέρους του έργου, ηχεί ως το ιντερμέδιο¹⁷ όπου το φιλοσοφούν υποκείμενο στέκεται στο «μεταξύ». Χαρακτηριστικά, στις προηγούμενες ενότητες του κεφαλαίου δίνεται έμφαση στον λόγο των διάφορων προσωπείων και,

αμέσως μετά το μεσημέρι, αναδεικνύεται η φωνή της πολλαπλότητας όλων αυτών των προσωπειών.¹⁸ Ο φιλόσοφος περιπλανάται στους φιλοσοφικούς τόπους της πολλαπλότητας και επιστρέφει συνεχώς σ' αυτούς, αποδεχόμενος την αιώνια επιστροφή τους.

Η πολλαπλότητα αναδεικνύεται ως ένας τόπος μη-αναγώγιμος, ο οποίος δεν είναι μονοσήμαντος και είναι μοναδικά αν-ώνυμος.¹⁹ Εννοώντας ότι το μεταξύ δεν εντοπίζεται κάπου, τουναντίον τίθεται σε απόσταση απ' τους υπόλοιπους τόπους και δηλώνει το άτοπο του στοχασμού. Πρόκειται για μια θέση σύνθεσης, για ένα «μεταξύ» των προσπελασμένων φιλοσοφικών τόπων, το οποίο εκφράζει το άτοπο πάθος της φιλοσοφίας και τη συνεχή αναζήτηση νέων τόπων μέσω αυτής.²⁰

Για κάτι τέτοιο πρέπει να περιμένουμε την έλευση ενός νέου είδους φιλοσόφων, που θα έχουν γούστα και κλίσεις αντίθετες και διαφορετικές από τους προκατόχους τους —φιλοσόφους του επικίνδυνου “ίσως” με κάθε έννοια.²¹

Ο φιλόσοφος του «ίσως» τοποθετεί ένα ερωτηματικό μετά τις προτάσεις και διερωτάται συνεχώς γι' αυτές. Έχει πείρα των φιλοσοφικών τόπων που διαπερνά, καθώς μένει και αποπειράται ταυτόχρονα την ταύτιση αλλά και την απόσταση απ' αυτούς. Με βάση την αποδοχή της απορίας για όλους αυτούς τους τόπους, μπορούμε να τον περιγράψουμε ως περιπλανώμενο, αλλά, στην πραγματικότητα, είναι αν-ώνυμος.²² Έτσι, η πολλαπλότητα αποτελεί κι αυτή έναν τόπο της περιπλάνησης του φιλοσοφούντος υποκειμένου, το οποίο στέκεται κριτικά απέναντι στη σκέψη της μεταφυσικής παράδοσης.²³

Το υποκείμενο της περιπλάνησης

Στην προηγούμενη ενότητα, είδαμε ότι το φιλοσοφούν υποκείμενο κινείται συνεχώς σε νέους φιλοσοφικούς τόπους και αναζητεί τον τόπο του «μεταξύ». Όμως, ο Νίτσε μας ωθεί να πάμε πέρα απ' αυτήν τη φαινομενικά απλή τοπολογική σύλληψη του στοχασμού ως περιπλάνηση:

Καθετί που είναι βαθύ αγαπά τη μάσκα· τα βαθύτατα πράγματα

μισούν επίσης την εικόνα και την παραβολή.²⁴

Τσιουτοτρόπως, ερμηνεύουμε την περιπλάνηση σε νέους τόπους ως μη-εμμένεια του υποκειμένου σ' έναν σταθερό τόπο, διότι η εμμένειά του σ' έναν τόπο ισούται με τη θεμελίωση του υποκειμένου σ' αυτόν.²⁵ Μέσω της μεταφοράς του ταξιδιώτη, η αποχώρηση από έναν τόπο ερμηνεύεται ως η μη-εμμένεια σ' αυτόν.

Ωστόσο, πέρα απ' την οριζόντια, τοπογραφική ανάλυση, η έννοια της αποχώρησης αποκτά σημασία και στον κατακόρυφο άξονα: η απο-θεμελίωση ενός τόπου σημαίνει αναχώρηση απ' αυτόν αλλά και αφαίρεση του θεμελίου του και ανάδειξη του βάθους του.²⁶ Όταν ο τόπος απο-θεμελιώνεται, δηλαδή του αφαιρείται το θεμέλιο, αναδεικνύεται το βάθος του, ενώ, παράλληλα, το υποκείμενο βυθίζεται στον α-θεμελίωτο χώρο, την άβυσσο.²⁷ Με αυτόν τον τρόπο συμπεραίνουμε πως η άβυσσος προϋποτίθεται του θεμελίου και αποκαλύπτεται από τη διαδικασία απο-θεμελίωσης.

Για να αναδείξουμε τον τρόπο που δομείται το υποκείμενο της περιπλάνησης, πρέπει να το εννοήσουμε με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Αρχικά, καθίσταται φανερό ότι πρόκειται για ένα μη-θεμελιοκεντρικό υποκείμενο, το οποίο δεν έχει ως θεμέλιό του κάποιον τόπο αλλά περιπλανάται.²⁸

Επιπρόσθετα, το υποκείμενο της περιπλάνησης δεν είναι ο αποκλειστικός δημιουργός των τόπων που επισκέπτεται, αντιθέτως αφήνεται ώστε να το συναντήσουν και να το επισκεφθούν οι ίδιοι οι τόποι.²⁹ Ο λόγος του Νίτσε για το υποκείμενο της περιπλάνησης δεν χαρακτηρίζεται από έναν υποκειμενοκεντρικό λόγο, από το Ego cogito της παραδοσιακής μεταφυσικής. Τουναντίον, ο τόπος του Ego cogito είναι κι αυτός ένας τόπος τον οποίο επισκέπτεται το υποκείμενο και έπειτα αποχωρεί απ' αυτόν. Έτσι, η δεύτερη διάσταση του υποκειμένου της περιπλάνησης είναι το μη υποκειμενοκεντρικό υποκείμενο.³⁰ Κατ' αυτόν τον τρόπο, η άβυσσος εμφανίζεται στο υποκείμενο ως δυναμική πραγματικότητα· εμφανίζεται μια σχέση με την άβυσσο η οποία γοητεύει το υποκείμενο της περιπλάνησης και το ωθεί συνεχώς να θέτει τον εαυτό του μακριά απ' το επίκεντρο.³¹

Η σχέση του υποκειμένου με την άβυσσο είναι πολλαπλή και

ενέχει τη δυνατότητα διαφυγής απ' αυτήν και συνέχισης της περιπλάνησης ή ακόμα και την καταβύθιση σ' αυτήν και τον θάνατο του μη υποκειμενοκεντρικού υποκειμένου.³² Εφόσον, όμως, η άβυσσος κατανοηθεί σαν την οντολογική προϋπόθεση της περιπλάνησης, εξαφανίζεται αυτός ο κίνδυνος. Η άβυσσος, επομένως, ερμηνεύεται ως μια σταθερή παρουσία της ζωής, η οποία υπάρχει κάτω από κάθε θεμέλιο. Τοιουτοτρόπως, περνάμε στην τελική διαμόρφωση του υποκειμένου της περιπλάνησης ως μη Εγω-κεντρικό υποκείμενο. Η περιπλάνηση δεν έχει ως απόλυτο θεμέλιό της το υποκείμενο, αλλά ανοίγεται στην υποδοχή νέων θεμελίων και στην πολυειδή ύπαρξη.

Ένας φιλόσοφος: αχ, ένα πλάσμα που συχνά τρέχει μακριά απ' τον εαυτό του, που συχνά φοβάται τον εαυτό του —αλλά που είναι πολύ περίεργο για να μην “ξαναβρίσκει τον εαυτό του” διαρκώς...³³

Ο γερμανός φιλόσοφος δείχνει ότι αντιλαμβάνεται τον εαυτό μ' έναν καινούργιο τρόπο. Το φιλοσοφικό υποκείμενο ξαναβρίσκει τον εαυτό του, ενώ, μέσω της περιπλάνησης σε νέους τόπους, τον επαναδημιουργεί. Το υποκείμενο της περιπλάνησης επιθυμεί έναν νέο τόπο και όχι την απλή επανάληψη των τόπων, τους οποίους έχει ήδη απο-θεμελιώσει. Η επιθυμία δεν έχει την έννοια της επιστροφής στον ίδιο τόπο για την πλήρωση μιας έλλειψης· αντιθέτως, προσανατολίζεται στην απεριόριστη δημιουργία τόπων και επιδιώκει τη συνεχή απο-θεμελίωση του υποκειμένου και την επανάληψη του γίνεσθαι αυτής της κίνησης, με αποτέλεσμα την παραγωγή διαφοράς.³⁴

Σύμφωνα με αυτήν την κίνηση του υποκειμένου, απ' την επιθυμία του για απο-θεμελίωση κινείται προς έναν νέο τόπο, ο οποίος θα τεθεί κι αυτός για απο-θεμελίωση, σε μια συνεχή επανάληψη όπου το τελικό όριο είναι το τέλος του υποκειμένου, το ίδιο το τέλος της ζωής και της σκέψης. Σ' αυτό το σημείο, πρέπει να δείξουμε πώς αυτή η κίνηση έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή διαφοράς, δηλαδή καθίσταται δημιουργική.

Η μεγάλη ένταση που διατρέχει το υποκείμενο είναι αυτή που καθιστά τη συνεχή κίνηση εφικτή. Απ' τη μία μεριά ασκείται η ένταση της εμμονής για θεμελίωση, η οποία επιτρέπει την ανάδυση του

ορθού λόγου, και απ' την άλλη ασκείται η αντίρροπη δύναμη της έντασης απο-θεμελίωσης, η οποία επιτρέπει την ανάδυση των δημιουργικών δυνάμεων των συναισθημάτων και της φαντασίας.³⁵ Καθεμία απ' αυτές τις δυνάμεις είναι δημιουργική: η πρώτη οδηγεί στην ευσεβή σκέψη και τη συγκρότηση ταυτοτήτων, ενώ η δεύτερη οδηγεί στη δημιουργία νέων τόπων. Εντούτοις, η ένταση θεμελίωσης και απο-θεμελίωσης, όπως είδαμε προηγουμένως, δεν αφορά μόνο τους φιλοσοφικούς τύπους, αλλά και το *Ego cogito* ως θεμέλιο του εαυτού και το υποκειμένο ως θεμέλιο της περιπλάνησης.

Τελικά, οδηγούμαστε στη δημιουργική δύναμη του γίνεσθαι, που προκύπτει απ' την εξής τριπλή ένταση θεμελίωσης και απο-θεμελίωσης:³⁶

I. Η ένταση εμμονής στο θεμέλιο με την αντίρροπη ένταση αφαίρεσης του θεμελίου

II. Η ένταση εμμονής στο θεμέλιο – *Ego cogito* με την αντίρροπη ένταση αφαίρεσης του *Ego cogito* ως θεμέλιο

III. Η ένταση εμμονής στο υποκειμένο ως θεμέλιο της περιπλάνησης με την αντίρροπη ένταση αφαίρεσης του υποκειμένου ως θεμέλιο της περιπλάνησης

Καθεμία απ' τις εκφάνσεις της έντασης του υποκειμένου είναι δημιουργική και οδηγεί στη μέγιστη δύναμη του δημιουργείν του· με προϋπόθεση την τριπλή παρουσία της έντασης θεμελίωσης και την τριπλή παρουσία της έντασης απο-θεμελίωσης.³⁷

Η νιτσεϊκή σκέψη ως νομαδική δύναμη

Εξωτερίκευση σκέψης και παραγωγή διαφοράς

Η έννοια της περιπλάνησης του Νίτσε έχει συνδεθεί με διάφορους μεταγενέστερους φιλοσόφους, όπως ο Ζιλ Ντελέζ. Η γραφή και η σκέψη του Νίτσε ενδιέφερε τον Γάλλο φιλόσοφο και γι' αυτόν τον λόγο του αφιέρωσε το βιβλίο *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*. Στην παρούσα ενότητα δεν θα επιχειρηθεί η σύγκριση των δύο φιλοσόφων, αλλά θα αναδειχθούν τα στοιχεία της νιτσεϊκής φιλοσοφίας, τα οποία ο Ντελέζ αξιοποιεί και θεωρεί πρωτόγνωρα στην ιστορία της

φιλοσοφίας.

Η έννοια του νομαδικού υποκειμένου³⁸ κατέχει κεντρικό ρόλο στη σκέψη του Ντελέζ και αποτελεί ένα στοιχείο το οποίο μελετάται συχνά σε συνάρτηση με το υποκείμενο της ντισοϊκής περιπλάνησης. Αυτό που συνδέει τη σκέψη των δύο φιλοσόφων είναι η προτεραιότητα που δίνεται στην επιθυμία για τη δημιουργία νέων εννοιών:

Τούτο σημαίνει πως η φιλοσοφία δεν είναι απλή τέχνη του να σχηματίζεις, να επινοείς ή να φτιάχνεις έννοιες, διότι οι έννοιες δεν είναι κατ' ανάγκη μορφές, επινοήσεις και προϊόντα. Αυστηρότερα μιλώντας, η φιλοσοφία είναι ο κλάδος εκείνος που συνίσταται στο να δημιουργεί έννοιες.³⁹

Η δημιουργία εντοπίζεται στον Νίτσε, όπως είδαμε προηγουμένως, ως παραγωγή εν διαφορά και αυτό αποτελεί κεντρικό σημείο της ντελεζιανής σκέψης. Ο Ντελέζ θέτει τον Νίτσε στον αντίποδα του Χέγκελ και θεωρεί τη φιλοσοφία του κατηγορηματικά αντι-διαλεκτική. Η άρνηση στη ντισοϊκή σκέψη νοείται ως ένα προϊόν της ύπαρξης και δεν συλλαμβάνεται ως ένα αρνητικό στοιχείο εντός της ουσίας της σχέσης δύο δυνάμεων.⁴⁰ Το στοιχείο της άρνησης είναι προϊόν της ύπαρξης, διότι προκύπτει απ' τη δραστηριότητα μιας ενεργής δύναμης και από την επιβεβαίωση της διαφοράς της.⁴¹ Με αυτόν τον τρόπο, το θεωρησιακό στοιχείο της άρνησης μετατρέπεται σε πρακτικό στοιχείο της διαφοράς. Στη ντισοϊκή σκέψη η βούληση επιζητεί την επιβεβαίωση της διαφοράς της και, για τον λόγο αυτό, ανοίγεται συνεχώς στο νέο, στο διαφορετικό.⁴² Το υποκείμενο της περιπλάνησης απο-θεμελιώνεται και απο-θεμελιώνει νέους τόπους, αποδεχόμενο το διαφορετικό και τη διαφορά του απ' αυτό. Είναι μια κατάφαση και αποδοχή του διαφορετικού.

Η αποδοχή του διαφορετικού προϋποθέτει, φυσικά, την επικοινωνία του υποκειμένου με το εξω-υποκειμενικό στοιχείο, με το νέο που έρχεται το ίδιο προς το υποκείμενο. Αυτή η μορφή εξωτερίκευσης της σκέψης εντοπίζεται και στη δομή του αφορισμού, η οποία επιβάλλει μια γραφή ανοιχτή στην ερμηνεία.⁴³ Η γραφή του Νίτσε βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία και αλληλοεπίδραση με το «έξω» της γραφής. Το κείμενο διαπερνάται από μια κίνηση έξωθεν,

η οποία δεν περιορίζεται και διαμορφώνει ένα κράμα δυνάμεων που βρίσκονται σε συνεχή κίνηση και απόσταση μεταξύ τους.⁴⁴ Έτσι, ο αφορισμός λειτουργεί ως ένα παιχνίδι δυνάμεων, όπου ο αναγνώστης πρέπει να εντοπίσει μία νέα εξωτερική δύναμη με την οποία θα επανανοηματοδοτήσει το κείμενο.

Αυτή η γραφή νοείται ως μια αντι-σκέψη που εναντιώνεται στην καθιερωμένη σκέψη της εποχής. Αυτό συμβαίνει, διότι εκλαμβάνει τη μορφή εξωτερίκευσης της σκέψης και μεταμορφώνεται συνεχώς με βάση τις εξωτερικές δυνάμεις που την κατακτούν, χωρίς να περιορίζεται σε μια εσωτερικευμένη μορφή.⁴⁵ Η μορφή της εξωτερίκευσης της σκέψης δεν είναι απλώς μια νέα εικόνα της σκέψης που αντιτίθεται στην καθιερωμένη, αλλά είναι η δύναμη που καταστρέφει την εικόνα της σκέψης και τις αναπαραστάσεις της ως μοντέλα αλήθειας, φέρνοντας τη σκέψη του γίνεσθαι στην επιφάνεια.⁴⁶

Νομαδική σκέψη

Στη ντελεξιανή φιλοσοφία εντοπίζονται δύο μορφές σκέψης, οι οποίες συνυπάρχουν και βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση: η νομαδική και η κρατική. Η νομαδική σκέψη είναι η μορφή που στρέφεται ενάντια στο κράτος. Η καλύτερη έκφρασή της που βρίσκουμε στην ιστορία είναι οι συναθροίσεις των νομάδων πολεμιστών.⁴⁷

Η νομαδική σκέψη βρίσκεται σε μια σχέση με τον κόσμο που στηρίζεται στο γίνεσθαι, στη συνεχή ροή των δυνάμεων. Συγκεκριμένα, θα μπορούσαμε να την περιγράψουμε ως τη μορφή εξωτερίκευσης της σκέψης, η οποία δεν στηρίζεται στην ταυτότητα αλλά κινείται μέσω της διαφοράς και δημιουργεί έννοιες που βυθίζονται σε μια συνεχή αλλαγή των πραγμάτων.⁴⁸ Ακριβώς επειδή κατέχει αυτά τα χαρακτηριστικά, η μορφή της δεν υποτάσσεται ποτέ πλήρως στην κυριαρχία του κράτους, αλλά πάντα κάποια δύναμη της ξεφεύγει απ' τη σύλληψή του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, και η σκέψη του Νίτσε δεν υποβάλλεται ποτέ σε μία ερμηνεία αλλά είναι ανοιχτή συνεχώς σε νέες δυνάμεις.

Ενώ η νομαδική σκέψη νοείται ως η καθαρή μορφή εξωτερίκευσης, η κρατική μορφή της σκέψης αποτελεί τη μορφή εσωτερίκευσης

που χαρακτηρίζει τον συνήθη τρόπο σκέψης μας.⁴⁹ Η κρατική σκέψη, συνεπώς, έχει την τάση να αυτο-αναπαράγεται και να παραμένει πανομοιότυπη στον πυρήνα της, παρά τις διάφορες φαινομενικές παραλλαγές της. Ειδικότερα, παρουσιάζεται ως η αναπαραστατική σκέψη της δυτικής φιλοσοφίας, η οποία απομονώνει τα αντικείμενα απ' τις εξωτερικές δυνάμεις και τους αποδίδει προκαθορισμένα χαρακτηριστικά.⁵⁰

Γίνεται φανερό, με βάση τα παραπάνω, πώς η νομαδική σκέψη αντιτίθεται στην κρατική, σ' ένα πλαίσιο ανταγωνισμού και συνύπαρξης. Η νομαδική σκέψη ως μορφή εξωτερίκευσης υφίσταται μόνο διαμέσου των μεταμορφώσεών της, δίνοντας προτεραιότητα στο γίγνεσθαι και στην επίδραση των εξωγενών δυνάμεων.⁵¹ Η μορφή σκέψης που χαρακτηρίζει το κράτος δεν κατέχει το χαρακτηριστικό της εξωτερίκευσης, αλλά προσπαθεί να το αποκτήσει μέσω της κατάκτησης και της διάλυσης της νομαδικής σκέψης. Το κράτος επιβάλλει την κυριαρχία του σε ό,τι μπορεί να εσωτερικεύσει, να οικειοποιηθεί απόλυτα και να αποκόψει από οποιαδήποτε εξωγενή δύναμη, αλλά η νομαδική σκέψη του γίγνεσθαι δεν κατακτιέται ποτέ πλήρως.⁵²

Σ' αυτό το σημείο, πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι η μορφή εξωτερίκευσης της σκέψης δεν είναι εκ φύσεως επαναστατική. Η δυνατότητα της για τη συγκρότηση μιας επαναστατικής διάστασης διαμορφώνεται ανάλογα με τις συνθήκες και την αλληλεπίδραση των υπαρχουσών δυνάμεων.⁵³ Η νιτσεϊκή σκέψη διατηρεί την επαναστατικότητά της, γιατί δεν μπορεί να ενταχθεί σε καμία απ' τις κυριότερες μορφές εσωτερίκευσης και οικειοποίησης του κράτους, οι οποίες είναι οι νόμοι, τα συμβόλαια και οι θεσμοί.⁵⁴ Αντιθέτως, κατά τον Ντελέζ, η νιτσεϊκή σκέψη φέρει μια απο-θεμελίωση όλων των υπαρχουσών μορφών και δεν επανεγγράφεται σε κάποια άλλη μορφή —αποτελεί μόνιμη απο-θεμελίωση⁵⁵:

Μου φαίνεται ολοένα και περισσότερο βέβαιο πως ο φιλόσοφος, ως αναγκαίος άνθρωπος του αύριο και του μεθαύριο, βρήκε και ήταν υποχρεωμένος να βρει πάντα τον εαυτό του σε αντίθεση με το σήμερα στο οποίο ζούσε: εχθρός του ήταν πάντα το ιδεώδες του ση-

μερα.⁵⁶

Έτσι, εχθρευόμενος το ιδεώδες του σήμερα, ο Νίτσε επινοεί έναν νέο αντι-φιλοσοφικό λόγο. Αυτός ο λόγος στρέφεται ενάντια στην τελευταία φιλοσοφική μεταμόρφωση της κρατικής σκέψης, δηλαδή το σημαίνον.⁵⁷ Ο λόγος του νοείται πάνω απ' όλα ως νομαδικός, διότι το νόημά του προσλαμβάνεται ως προϊόν της νομαδικής σκέψης και δεν υπάγεται σε μία αναπαραστατική, λογική γραφή. Σύμφωνα με τον Ντελέζ, ο Νίτσε είναι αυτός που μετέτρεψε τη σκέψη σε νομαδική δύναμη, η οποία σχετίζεται συνεχώς με το «έξω» και δεν εγκαθιδρύει μια λογική εσωτερικευμένη σκέψη.⁵⁸

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, η παρούσα μελέτη είχε ως στόχο να αναδείξει τα κύρια χαρακτηριστικά της νιτσεϊκής περιπλάνησης και τον τρόπο με τον οποίο αυτή δομείται. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα έργα του ίδιου του γερμανού φιλοσόφου αλλά και του μελετητή του, Ζιλ Ντελέζ, επιχειρήσαμε την εμβάθυνση στη νιτσεϊκή έννοια του υποκειμένου της περιπλάνησης και τη ντελεζιανή έννοια της εξωτερίκευσης της σκέψης.

Αρχικά, θέλαμε να καταστήσουμε σαφές ότι το νιτσεϊκό υποκείμενο της περιπλάνησης βρίσκεται εν τω γίγνεσθαι και σε συνεχή κίνηση προς νέους φιλοσοφικούς τόπους. Η φιλοσοφική σκέψη που σκιαγραφείται στο έργο του Νίτσε εχθρεύεται την παρουσία ενός μόνιμου θεμελίου και επιδιώκει συνεχώς την αλληλεπίδραση με νέες δυνάμεις και νέους τόπους ώστε να δημιουργήσει κάτι νέο. Οι φιλοσοφικοί τόποι απο-θεμελιώνονται συνεχώς, με αποτέλεσμα την ανάδειξη της αβύσσου που ενυπάρχει από κάτω τους —και αυτό είναι ένα βήμα προς την απο-θεμελίωση του υποκειμένου. Η βαρύτητα σ' αυτήν την κίνηση δίνεται στο «μεταξύ» των φιλοσοφικών τόπων, στην απόσταση επισκόπησης («θεϊκά μακριά»), η οποία αποκαλύπτει το ά-τοπο του πάθους της φιλοσοφίας.

Το υποκείμενο εμπλέκεται σε μια κίνηση θεμελίωσης και απο-θεμελίωσης, χωρίς να μπορεί το ίδιο να μείνει ανεπηρέαστο απ' αυτήν την κίνηση. Το φιλοσοφούν υποκείμενο βιώνει τον θάνατο κάθε

ταυτότητας, αντικρίζει την άβυσσο και την αποδέχεται ως συστατικό της ζωής και της ενεργής, δραστήριας σκέψης που διαρρηγνύει συνεχώς τα θεμέλιά της. Εντός της περιπλάνησης, το ίδιο απο-θεμελιώνει το *Ego cogito* ως επίκεντρό του, αλλά και τον εαυτό του ως επίκεντρο της κίνησής του, ανοίγοντας έτσι τη σκέψη του στις εξωτερικές δυνάμεις του κόσμου.

Ο Ντελέζ εντοπίζει το στοιχείο των αντίρροπων δυνάμεων που γεννούν το νέο και εστιάζει στη διαφορεική κίνηση που χαρακτηρίζει το υποκείμενο. Οι δυνάμεις έρχονται εξω-υποκειμενικά και το υποκείμενο οδηγείται στην κατάφαση του διαφορετικού. Για τον Γάλλο φιλόσοφο, ο Νίτσε εισήγαγε την έννοια της πολλαπλότητας της σκέψης και της εξωτερικεύσής της, διανοίγοντάς τη στις εξωτερικές δυνάμεις. Ο νιτσεϊκός λόγος χαρακτηρίζεται ως νομαδικός, γιατί οδηγεί σε μια μόνιμη απο-θεμελίωση που καταργεί τη σταθερή, λογική μορφή του κράτους. Τελικά, το ερώτημα για τον Ντελέζ είναι εάν η νομαδική, απο-θεμελιωτική σκέψη μπορεί να δημιουργήσει μια νέα μορφή σκέψης, η οποία δεν θα κατακτηθεί απ' την κρατική σκέψη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1986, 153.
2. Φρίντριχ Νίτσε, *Πέρα από το καλό και το κακό*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας (Θεσσαλονίκη: Πανοπτικόν, 2010), 187.
3. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 57.
4. Φρίντριχ Νίτσε, *Γενεαλογία της ηθικής*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας (Θεσσαλονίκη: Πανοπτικόν, 2010), 209.
5. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 162.
6. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 163.
7. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 163.
8. Νίτσε, *Γενεαλογία της ηθικής*, 303.
9. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 164.
10. Φρίντριχ Νίτσε, *Η χαρούμενη επιστήμη*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας (Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2004), 38, 40.
11. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 175.
12. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 208.
13. Νίτσε, *Η χαρούμενη επιστήμη*, 263-265, παράγραφος 382.
14. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 197-

198.

15. Νίτσε, *Η χαρούμενη επιστήμη*, 261, παράγραφος 382.

16. Φρίντριχ Νίτσε, *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας (Θεσσαλονίκη: Πανοπτικόν, 2010), 398-401, μέρος 4, ενότητα 10.

17. Στα τέλη του 15ου αιώνα, ανάμεσα στις πράξεις ενός θεατρικού έργου ή στα διαφορετικά μέρη ενός μουσικού έργου, υπήρχε η συνήθεια να λαμβάνει χώρα ένα μουσικό διάλειμμα. Το μουσικό διάλειμμα επικράτησε να ονομάζεται ιντερμέδιο ή ιντερμέτζο και αφορούσε τραγούδια με αλληγορικά ή ποιμενικά θέματα.

18. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 184.

19. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 201.

20. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 202.

21. Νίτσε, *Πέρα από το καλό και το κακό*, 19.

22. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 211.

23. Λαμπρέλλης, “Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας,” 213.

24. Νίτσε, *Πέρα από το καλό και το κακό*, 73.

25. Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση* (Αθήνα: Παπαζήση, 2013), 34.

26. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 36.

27. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 36.

28. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 62.

29. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 62.

30. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 62-63.

31. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 64.

32. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 66.

33. Νίτσε, *Πέρα από το καλό και το κακό*, 304.

34. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 78.

35. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 80-81.

36. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 83-84.

37. Λαμπρέλλης, *Από τον Nietzsche στον Kerouac. Το θεμέλιο, η άβυσσος, η περιπλάνηση*, 84-85.

38. Θα μπορούσαμε να περιγράψουμε αυτή την περίπλοκη έννοια ως ένα παράξενο υποκείμενο, χωρίς πάγια ταυτότητα, που κινείται συνεχώς προς νέες υποκειμενι-

κοποιήσεις μέσω ενός γίνεσθαι ή μιας μεταμόρφωσης, γεννώμενο απ' τις καταστάσεις που καταναλώνει και αναγεννώμενο σε κάθε νέα κατάσταση. Σχετικά με την έννοια του νομαδικού υποκειμένου, βλ. κυρίως το πρώτο κεφάλαιο του Gilles Deleuze και Félix Guattari, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια 1. Ο Αντι-Οιδίπους* (Αθήνα: Πλέθρον, 2018).

39. Gilles Deleuze και Félix Guattari, *Τι είναι φιλοσοφία*, μτφρ. Σταματίνα Μανδηλαρά (Αθήνα: Καλέντης, 2004), 11.

40. Gilles Deleuze, *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*, μτφρ. Γιώργος Σπανός (Αθήνα: Πλέθρον, 2018), 23.

41. Deleuze, *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*, 23.

42. Deleuze, *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*, 24.

43. Gilles Deleuze, "Nomad thought," στο *The new Nietzsche. Contemporary styles of interpretation*, επ. David B. Allison (Νέα Υόρκη: Dell, 1977), 144.

44. Deleuze, "Nomad thought," 145.

45. Gilles Deleuze και Félix Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*, μτφρ. Brian Massumi (Λονδίνο-Νέα Υόρκη: Bloomsbury, 2017), 440-441.

46. Deleuze και Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*, 439.

47. Σχετικά με το ιστορικό παράδειγμα των νομάδων πολεμιστών, βλ. Deleuze και Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*, 418-419.

48. Brian Massumi, "Πρόλογος," στο Deleuze και Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*, xv.

49. Deleuze και Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*, 412-413.

50. Massumi, "Πρόλογος," ix.

51. Deleuze και Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*, 420.

52. Deleuze και Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*, 419-420.

53. Deleuze και Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*, 451.

54. Deleuze, "Nomad thought", 142.

55. Deleuze, "Nomad thought", 143.

56. Νίτσε, *Πέρα από το καλό και το κακό*, 188.

57. Deleuze, "Nomad thought", 149.

58. Deleuze, "Nomad thought", 149.